GINTARAS KABELKA

Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Lietuva
Lithuanian Culture Research Institute, Lithuania

LIETUVOS MARKSISTINĖS FILOSOFIJOS STRUKTŪRA IR RAIDA

The Structure and Development
of Lithuanian Marxist Philosophy

SUMMARY

On the basis of bibliometric analysis of the flow of Lithuanian Marxist philosophy texts, the article presents panoramic view of the scope, development and examined problems of this philosophy. Lithuanian Marxism structure of problematics is displayed by classifying the texts in accordance with Marxist philosophy nomenclature, also specified by particular problems. Official construct of Soviet Marxist philosophy, which is similar to textbook-like limitations, is concisely reconstructed. It is detailed according to specific problems, the predominant and peripheral problems are identified. Marxism synchronous panoramic outlook of Lithuania is supplemented by diachronic section – quantity and problematic dynamics are shown, also attempts to identify development tendencies are made. The process of specialisation in Marxist philosophy (fragmentation into separate disciplines) has been analysed.

SANTRAUKA

Remiantis Lietuvos marksistinės filosofijos tekstų srauto bibliometrine analize, pateikiamas šios filosofijos apimtys, raidos, nagrinėtų problemų panoraminis vaizdas. Glaustai rekonstruojamas sovietinio marksizmo „oficialusis provaizdis“, t. y. oficiali vadovėlinė marksistinės filosofijos struktūra, supažindinama su svarbiausiais jos elementais. Ji lyginama su realiu šios filosofijos Lietuvoje tekstų srautu: parodoma Lietuvos marksizmo struktūra suskirstant jos tekstus pagal marksistinę disciplinų nomenklatūrą, ši detalizuojama pagal konkrečias problemas, įvardijamos vyraujančios ir periferinės problemos. Sinchroninis panoraminis Lietuvos marksizmo vaizdas papildomas diachroniniu pjūviu – atskleidžiama marksizmo kiekybinė ir probleminė dinamika. Šios raidos ryškesnės ypatybės bandoma identifikuoti remiantis sovietologų darbuose aptartąja sovietinio marksizmo specializacijos (skaidymosi į savarankiškas disciplinas) tendencija.

RAKTAŽODŽIAI: Lietuvos filosofija, marksizmas, sovietinis laikotarpis, dialektinis materializmas, istorinis materializmas.
KEY WORDS: Lithuanian philosophy, Marxism, Soviet period, dialectical materialism, historical materialism.

IVADAS

„Marksizmo filosofija – tai ne sustingusių, nekintamų principų, kuriais aklaui tikima, rinkinys, o *kūrybinis, besivystantis* mokslas. Ji nestovi vietoje, o juda pirmyn, žengdama koją kojon su nuolat besikeičiančiu gyvenimu, kasdien turtėja naujaisiais visuomeninės-istorinės praktikos ir gamtos mokslų pasiekimais.“

V. Afanasjevas. 1963. *Marksistinės filosofijos pagrindai*: 41.

„Filosofijos objekto klausimas – tai ne tik apimties klausimas, ne tik kiekybinis klausimas, tai esminė metodologinė ir teorinė problema, susijusi su mūsų ideologine kova su kapitalistiniu pasauliu, nors ir kaip netikėta tai atrodytų iš pirmo žvilgsnio.“

Ф. Константинов, П. Федосеев. 1960. К изучению основ марксистско-ленинской философии, *Вопросы философии* 2: 28.

„Marksistinės-lenininės filosofijos objekto klausimas turi milžinišką principinę reikšmę.“

Ойзерман Теодор. 1969. *Проблемы историко-философской науки*: 273.

Šiame straipsnyje, remiantis atlikta Lietuvos marksistinės filosofijos tekstų srauto bibliometrine analize, pateikiamas šios filosofijos apimtys, raidos, nagrinėtų problemų panoraminis vaizdas. Parodoma Lietuvos marksizmo probleminė struktūra suskirstant jos tekstus pagal marksistinę disciplinų nomenklatūrą, o ji detalizuojama pagal konkrečias problemas. Vyresniosios kartos atstovams, sovietmečiu priverstinai klausiusiems marksizmo-leninizmo kursą, jame dėstoma problematika buvo įgriususiai pažįstama. Tačiau, praėjus 30 metų nuo sovietmečio pabaigos, kadaise savaime suprantami dalykai šiandien tokie nebėra ir reikalingi paaiškinimo, todėl straipsnyje rekonstruojamas ir glaustai apibūdinamas sovietinio marksizmo „oficialusis provaizdis“ – tam tikra norminė (privaloma) kiekvieno marksisto darbotvarkė, kruopščiai suformuluota kolektyvinėmis partijos ideologinių darbuotojų ir akademinų marksistų elito pastangomis bei išdėstyta pirmiausia marksistinės filosofijos vadovėliuose

aukštesioms mokykloms. Ši disciplinų nomenklatūra lyginama su realiu marksistinės filosofijos Lietuvoje tekstų srautu, identifikuojamos vyraujančios ir periferinės problemos. Sinchroninis panoraminis Lietuvos marksizmo vaizdas papildomas diachroniniu pjūviu – atskleidžiama marksizmo kiekybinė ir probleminė dinamika. Bandoma identifikuoti šios raidos ryškesnes ypatybes remiantis sovietologų darbuose aptartomis sovietinio marksizmo tendencijomis, pirmiausia jo specializacija (skaidymusi į atskiras disciplinas).

Straipsnis sumanytas kaip platesnio sisteminio Lietuvos marksistinės filosofijos tyrimo prolegomenai, turint viltį, jog gautas panoraminis vaizdas tolesniuose tyrimuose leis konstruktyviau orientuotis konkrečioje marksizmo problematikoje. Šio straipsnio rezultatai, kaip matysime, atskleidžia keletą toliau tirtinų problemiškų situacijų, taip pat yra būtini atliekant ateityje numatomus Baltijos šalių marksistinės filosofijos lyginamuosius tyrimus.

LIETUVOS MARKSISTINĖS FILOSOFIJOS DISKURSO DINAMIKA

Atliekant Lietuvos filosofijos diskurso bibliometrinę analizę buvo suregistruoti visi vadinamieji akademiniai tekstai – tai monografijos ir straipsniai, publikuoti recenzuojamuose leidiniuose (moksliuose žurnaluose, straipsnių rinkiniuose ir pan.). Šie tekstai buvo suklasifikuoti pagal publikavimo datą bei suskirstyti į dvi dalis – priklausančius ir nepriklausančius marksistinei filosofijai. Pastaroji grupė dar suklasifikuota pagal marksistinę problemų nomenklatūrą (duomenys pateikti 2 lentelėje). Atsižvelgiant į straipsnių ir monografijų apimtį skirtumas buvo išmatuota ir susumuota visų jų apimtis (spaudos lankais), o lentelėse pateikta konkrečiam laikotarpiui (2 lentelėje – dar ir disciplinai ar problemai) tenkančių tekstų apimtį procentinė išraiška (visų marksizmo tekstų). Čia nepateko ne mažiau gausus vadinaujų mokslo populiarinimo ir publicistinių tekstų srautas (jam tikimasi skirti atskirą tyrimą). Verta pažymėti, kad sovietinio laikotarpio filosofijos dvilypė struktūra (kai greta marksizmo egzistavo ir nemarksistinio filosofavimo būdai) nėra nei naujas atradimas, nei tik Lietuvai būdinga sovietinės filosofijos forma (šis reiškinys jau buvo nagrinėtas anksčiau tyrimuose, kai kurias jo priežastis aptarsime kituose skirsniuose).

1 lentelė. Lietuvos filosofijos diskurso chronologinis pasiskirstymas (tekstų dalis proc. atskirais laikotarpiais)

	1960–1969	1970–1979	1980–1989
Visa Lietuvos filosofija	11	30	59
Marksistinė filosofija	18	33	49

Sovietinio laikotarpio Lietuvos filosofijos tekstų srauto pradžia laikoma 1960 m., o ne ankstesnius metus, kadangi iki tol nebūta apčiuopiamo nuoseklaus būtent akademinų filosofijos tekstų publikavimo. Galime sakyti, kad 1945–1959 m. laikotarpiu filosofijos diskursas neegzistavo: prieškario filosofų absoliuti dauguma buvo pašalinta, naujų vietinių specialistų beveik neparengta (vos keletas apsigynė disertacijas Maskvoje). Nėra filosofijos periodinių leidinių, nėra filosofinės monografijos. Leidžiama verstinė, daugiausia propagandinė ideologinė ar ateistinė literatūra. Šeštajame dešimtmetyje pasirodžiusį filosofo „pagal pareigas“ I. Zakso veikalą *Rasizmas ir eugenika buržuazinėje Lietuvoje* keblu laikyti filosofiniu traktatu. Štai kaip filosofijos padėtį Lietuvoje pirmuoju sovietmečio tarpsniu (maždaug iki 1960-ųjų) vaizduoja R. Plečkaitis:

SSRS okupacija sunaikino Lietuvos filosofijos tradiciją. Į SSRS lagerius ištremti P. Dovydaitis, L. Karsavinas, V. Sezemanas ir kiti. Marksizmas pirmiausia įsitvirtino stalinizmo pavidalu, vėliau – rusišku dogminiu marksistinės filosofijos modeliu, polemizuojančiu su Vakarų marksizmu. Filosofija (dialektinis ir istorinis materializmas), vėliau dar ateizmas ir komunizmo teorija dėstyti visose aukštesiose mokyklose kaip privalomi dalykai (Plečkaitis 2007: 583).

Taigi 1 lentelėje galime pastebėti keletą dalykų, pirmiausia – viso Lietuvos filosofinio diskurso ir marksistinės filosofijos, kaip jo dalies, nevienodą kiekybinio augimo tempą: galima konstatuoti, kad marksizmo tekstų srautas smarkiai

atsiliko nuo nemarksistinės filosofijos gausėjimo. Antai visas filosofinis diskursas aštuntąjį dešimtmetį, palyginti su ankstesniu, išaugo beveik tris kartus (atitinkamai 11 ir 30 proc. visų sovietmečio tekstų), o devintąjį dešimtmetį, palyginti su ankstesniu, dar sugebėjo padvigubėti. Marksistinė filosofija ryškiai atsiliko nuo šio bendrojo eksponentinio augimo: aštuntąjį dešimtmetį dar sugebėjusi eksponentiškai padvigubėti, pasukutinįjį, devintąjį, dešimtmetį ji šio tempo nebeišlaikė – tekstų skaičius išaugo vos pusantro karto. To priežastis (šiam tyrimui išsamiau nenagrinėjama) – visoje sovietinėje filosofijoje vykę specializacijos ir nutolimo nuo marksistinės dogmatikos procesai, bendrosios intelektinės atmosferos laisvėjimas, daręs marksizmą ne tokį privalomą (ar mažiau patrauklų įsitikinusiems marksistams) ir sąlygojęs tai, jog į filosofijos lauką naujai atėjusių tyrėjų didesnioji dalis angažavosi nemarksistiniam filosofijos kultivavimo būdai.

Antra, pažymėtinas visai Lietuvos filosofijai ir marksizmui būdingas kiekybinės raidos bruožas – abiejų jų tekstų srauto absoliuti dauguma (atitinkamai 89 ir 82 proc.) sukurta nuo 1970 m., ypač devintajame dešimtmetyje, t. y. iš esmės vėlyvuju sovietmečiu. Iš šio kiekybinio fakto galima daryti ir tam tikrus kokybinius apibendrinimus, t. y. žinodami apie atskirų sovietmečio tarpsnių bendrąjį intelektualinį klimatą, galime preliminariai apibūdinti ir Lietuvos marksistinės filosofijos esminius bruožus. Interpretuodami postalininio sovietinio marksizmo raidą kai kurie sovietologai išskiria tokius etapus: 1955–1966 m. laikomi marksistinės-lenininės filosofijos atšilimu (palyginti su prieš tai buvusiu stalininiu „ledynmečiu“); 1967–1975 m. –

specializacijos procesas (atskirų, anksčiau marginaliomis laikytų problemų plėtotė, vykdoma iš dalies neatsižvelgiant į bendruosius materialistinės dialektikos dėsnius; 1968 m. laikomi Rytų Europos bei Sovietų Sąjungos marksizmo raidos aukščiausiu tašku ir originalumo pabaigos pradžia); 1976–1985 m. apibūdinami kaip sovietinio marksizmo stagnacija: sovietinė filosofija pradėjusi stagnuoti dėl to, kad ji pasiekė tas raidos ribas, kurias jai buvo nustačiusi sovietinė sistema (žr. Zweerde 1997: 47–50).

Taigi toji aplinkybė, kad Lietuvos marksizmo akademinių tekstų srautas prasidėjo tik septintojo dešimtmečio pradžioje, liudija, jog dogmatiškiausio (t. y. labiausiai kontroliuojamo ir ideologizuoto, disponavusio skurdžiausiomis konceptualiomis priemonėmis bei siauriausiu problemų lauku etc.) – stalinistinio – etapo Lietuvos marksistinei filosofijai (kaip akademinių tekstų visumai) iš esmės pavyko išvengti. Anksčiau cituotas teiginys, jog Lietuvoje „marksizmas pirmiausia įsitvirtino stalinizmo pavidalu“ taikytinas aukštųjų mokyklų kursams bei propagandinei ir verstinei literatūrai, bet ne Lietuvoje plėtotam akademiniam diskursui. Kartu pažymėtina, kad stalinistinio marksizmo išvengimo faktas pirmiausia suprastinas chronologine, bet ne konceptualia prasme: nors Lietuvos marksizmui pavyko istoriškai „peršokti“ stalinizmo epochą iš karto „išokant“ į vadinamąjį „atšilimo“ laikotarpį, tai toli gražu nereiškė, jog su stalinizmo epocha kartu išnyko ir stalinistinės mąstymo prielaidos. Pastarosios raudona gija nusidriekė per visą sovietinio marksizmo gyvavimą (iki pat SSRS griūties) ir, kaip buvo parodyta ankstesniuose tyrimuose (žr. Kabelka 2020), sąlygojo konceptua-

lias prieštaras beveik visose marksistinės filosofijos dalyse.

Atsižvelgiant į anksčiau pateiktą atskirų sovietinio marksizmo raidos etapų panoraminį apibūdinimą ir į jau minėtą faktą, kad Lietuvos marksizmo tekstų didžiausia dalis sukurta paskutiniaisiais dviem sovietmečio dešimtmečiais, galima formuluoti preliminarą tezę, jog lietuviškasis marksizmas iš esmės esąs brežnevinio sąstingio ir vėlyvojo sovietmečio laisvėjančios atmosferos kūdikis su šiemis etapams būdingomis savybėmis:

mis: neabejotina, kad marksistinė filosofija Lietuvoje neišvengė stagnacijos pasekmių (vadovėliškumo, gatavų tiesų monotoniško kartojimo ir praktinio taikymo, negebėjimo peržengti nustatytų ribų etc.). Kartu pažymėtina, kad stalinistinis kovos su visų rūšių priešais patosas šioje filosofijoje nebuvo vyraujantis, be to, kai kurie devintojo dešimtmečio antrosios pusės marksistiniai veikalai pasižymi pakankamai drąsiomis ir originaliomis konceptualiomis paieškomis bei jų rezultatais.

MARKSISTINĖS FILOSOFIJOS OFICIALIOJI STRUKTŪRA

Šis skirsnis skirtas sukonstruoti pakankamai konkretų marksistinės filosofijos struktūros vaizdą ir kartu glaustai supažindinti šiuolaikinį skaitytoją su jos esminėmis ypatybėmis. Vakarų sovietologų darbuose vyravo tradicija marksizmo struktūros svarstymus pradėti nuo aukštosioms mokykloms skirtų marksistinės filosofijos autoritetingiausių vadovėlių, kuriuose toji struktūra buvo tiksliausiai ir atsakingiausiai (ne be partinių darbuotojų priežiūros) eksplikuota. Svarbiausiu iš jų laikytas (žr. Zweerde 1997: 44) F. Konstantinovo vadovaujamo autorių kolektyvo (kurį sudarė ne atsitiktiniai autoriai, o tuometinis tarybinės filosofijos žvaigždynas) Maskvoje parengti *Marksistinės-lenininės filosofijos pagrindai* (leidinys susilaukė daugybės leidimų beveik visomis sąjunginėmis kalbomis, taip pat ir lietuvių), taigi juo čia daugiausia ir remsimės.

Taigi marksizmas-leninizmas yra vientisas, darnus mokslas, susidedąs iš trijų dalių: filosofijos, politinės ekonomijos ir mokslinio komunizmo teorijos. Šios

sudėtinės dalys traktuotos kaip vidujai, neišardomai tarpusavy susijusios. Marksizmo-leninizmo filosofija — dialektinis ir istorinis materializmas — tai bendras teorinis viso marksizmo-leninizmo mokslo pagrindas (žr. Konstantinovas 1973: 7). Toliau nagrinėsime tik marksistinę filosofiją, o ne visą marksizmą-leninizmą, iš karto patikslinsime, kad sąvoka „marksizmo filosofija“ yra platesnės apimties nei sąvoka „dialektinis ir istorinis materializmas“, kadangi į ją, be šio dialektinio branduolio, įeina ir vadinamosios šalutinės disciplinos – filosofijos istorija, šiuolaikinės (tuomet dar ir „buržuazinės“) filosofijos kritika, mokslo filosofija (tuomet vadinta gamtos mokslų filosofiniais klausimais), ateizmas (tuomet vadintas „moksliniu“), etika ir estetika (kai kurių autorių teigimu – dar ir psichologija). Tokia branduolio ir periferijos perskyra yra svarbi marksistinės filosofijos problema (ją glaustai aptarsime vėliau), tačiau išvardytos gretutinės disciplinos oficialiai traktuotos kaip visiškai priklausančios nuo konceptualaus branduolio ir esančios

jo principų „taikymo moralinės sąmonės fenomenui, taip pat meno, gamtos mokslų, filosofinės minties raidos dėsniams rezultatas“ (Спиркин 1983: 727).

Toliau pateikiame išsamią oficialią marksistinės filosofijos problemų eksplikaciją (tamsesniu šriftu išskirtos atskiros disciplinos).

FILOSOFIJOS SAMPRATA (METAFILOSOFIJA):

Pagrindinis filosofijos klausimas; marksistinės-lenininės filosofijos objektas ir jos santykis su kitais mokslais; filosofijos partiškumas.

DIALEKTINIS MATERIALIZMAS:

1. MATERIJA ir jos egzistavimo formos: judėjimas, erdvė ir laikas, pasaulio vienīgumas;
2. SĄMONĖS PROBLEMA: smegenų funkcija, psichinio atspindėjimo formos, sąmonė ir kalba, mąstymo modeliavimas;
3. VISUOTINIAI DIALEKTINIAI VYSTYMOSI DĖSNIAI: kiekybinių pakitimų perėjimo į kokybinius pakitimus, ir atvirkščiai, dėsni, priešybių vienybės ir kovos dėsni, neigimo neigimo dėsni;
4. MATERIALISTINĖS DIALEKTIKOS KATEGORIJOS: atskirybė, ypatingybė ir bendrybė, priežastis ir pasekmė, būtinumas ir atsitiktinumas, galimybė ir tikrovė, turinys ir forma, esmė ir reiškinys;
5. MARKSIZMO-LENINIZMO PAŽINIMO TEORIJA: praktikos principas (visuomeninis istorinis pažinimo pobūdis); atspindėjimo principas; kalba, ženklas ir reiškinys; tiesos problema; pažinimo procesas (pažinimo lygiai, analizė ir sintezė, istoriškumas ir logiškumas); dialektinė logika (mąstymo formų tyrimas); mokslinė teorija, mokslinio tyrimo metodai ir būdai; pažinimas ir vertybės.

ISTORINIS MATERIALIZMAS:

1. VISUOMENĖS VYSTYMOSI DĖSNIAI;
2. GAMYBINĖS JĖGOS IR GAMYBINIAI SANTYKIAI;
3. VISUOMENINĖ EKONOMINĖ FORMACIJA: struktūra (bazė ir antstatas), kaita;
4. KLASĖS IR KLASIŲ KOVA;
5. ISTORINĖS ŽMONIŲ BENDRUMO FORMOS: GENTIS, TAUTYBĖ, NACIJA;
6. POLITINĖ VISUOMENĖS ORGANIZACIJA;
7. SOCIALINĖ REVOLIUCIJA;
8. VISUOMENINĖS SĄMONĖS STRUKTŪRA IR FORMOS: psichologija ir ideologija; dvasinė kultūra; visuomeninės sąmonės formos, jų socialinė funkcija ir ypatybės;
9. MOKSLO VIETA IR VAIDMUO VISUOMENĖS GYVENIME: mokslas kaip ypatingas visuomeninio gyvenimo reiškinys; mokslo ir technikos revoliucija (MTR);
10. VISUOMENĖ IR ASMENYBĖ;
11. LIAUDIES MASIŲ IR ASMENYBĖS VAIDMUO ISTORIJOJE;
12. ISTORINĖ PAŽANGA.

ŠIUOLAIKINĖS BURŽUAZINĖS FILOSOFIJOS IR SOCIOLOGIJOS KRITIKA (ŠBFSK) FILOSOFIJOS ISTORIJA

MOKSLINIS ATEIZMAS, RELIGIJOS KRITIKA

GAMTOS MOKSLŲ FILOSOFINIAI KLAUSIMAI

ETIKA

ESTETIKA

Glaustai pristatysime branduolines marksizmo disciplinas – dialektinį ir istorinį materializmą (toliau tekste vartosime santrumpas: *diamatas* ir *istmatas*). Abu kartu jie sudaro marksistinę dialektiką, kurios objektas yra „bendriausi gamtos, žmonių visuomenės ir mąstymo judėjimo bei vystymosi dėsniai. Šių dėsnių studijavimas yra svarbiausias marksistinės filosofinės pasaulėžiūros turinys ir duoda bendrąją metodologiją pasauliui moksliskai pažinti“ (Konstantinovas 1973: 19). *Diamato* kompetencijai priskirtini „gamtos ir mąstymo“, o *istmato* – „žmonių visuomenės“ dėsniai. Nors oficialusis sovietinis požiūris visada pabrėžė dialektinės problematikos vienovę ir priešinosi bet kokiam skaidymui, *diamatas*, kaip teorija apie tikrovę ir jos pažinimą, tradiciniais filosofiniais terminais tyrinėtojų dažnai pavadinama marksizmo ontologija ir epistemologija. Juolab ir patys marksistai, sekdami F. Engelso skirstymu, *diamatą* skiria į objektyviąją (tikrovės) ir subjektyviąją (pažinimo) dialektiką (žr. ten pat: 270).

Istmato objektas yra ne visuomenės gyvenimo atskiri aspektai, o jos funkcio-

navimo ir vystymosi visuotiniai dėsniai ir varomosios jėgos, visuomeninio gyvenimo visuma, jo visų aspektų ir santykių vidiniai ryšiai bei prieštaravimai. Kitaip nei specialieji visuomeniniai mokslai, *istmatas* visų pirma ir iš esmės tiria bendriausius visuomenės vystymosi dėsnius, visuomeninių ekonominių formacijų atsiradimo, egzistavimo dėsnius, jų vystymosi varomąsias jėgas (žr. ten pat: 199). Kaip pažymi Vakarų tyrinėtojai, nors *istmato* problemos yra daug arčiau ideologinių interesų nei daug abstraktesni *diamato* principai, *istmate* vėlyvuoju sovietmečiu vyko intensyviausios diskusijos, jame nusigręžimas nuo stalinistinio dogmatizmo yra ryškesnis nei bet kurioje kitoje tarybinės filosofijos srityje. Iš esmės *istmatas* apėmė daug probleminių laukų, Vakaruose suskirstytų į atskiras filosofines disciplinas. *Istmatas*, būdamas daugiau nei istorijos filosofija, pretendavo aprėpti sociologijos, socialinės, politinės, religijos, teisės filosofijos, ir netgi tokių (marksizmo požiūriu) socialiai sąlygotų disciplinų kaip etika ir estetika klausimus, taip pat ir antropologinę problematiką (plačiau žr. Scanlan 1985: 189).

LIETUVOS MARKSISTINĖS FILOSOFIJOS TEKSTŲ SRAUTO STRUKTŪRA

Gautą marksistinės filosofijos struktūros eksplikaciją papildysime empiriniais duomenimis – visus šios filosofijos Lietuvoje tekstus suklasifikuosime pagal išskirtas disciplinas, o tarp jų, kur įmanoma, dar ir pagal konkretesnes problemas (žr. 2 lentelę). Taip bandysime atsakyti į klausimą, kokio iš tikrųjų būta lietuviškojo marksizmo: ar labiau *diamatiško*, ar labiau *istmatiško*, o gal nei tokio,

nei tokio? Apibūdinę vyraujančią problematiką, bandysime apčiuopti Lietuvos marksizmo raidos tendencijas.

Interpretuojant 2 lentelės duomenis pirmiausia matytina ryški kiekybinė disproporcija tarp branduolinių ir gretutinių disciplinų (žr. paskutinį stulpelį): pirmosioms tenka tik 30, o antrosioms net 70 proc. visų marksistinės filosofijos tekstų. Branduolio disciplinos taip pat

2 lentelė. Lietuvos marksistinės filosofijos tekstų srauto probleminė struktūra (tekstų dalis proc.)

	1960–1969	1970–1979	1980–1989	Iš viso
DIALEKTINIS MATERIALIZMAS:	2,5	2,2	3,7	8,4
Materijos problema	–	0,4	0,2	0,6
Sąmonės problema	0,4	0,1	0,2	0,7
Dialektikos dėsniai	0,3	0,1	0,8	1,2
Pažinimo teorija	1,8	1,6	2,5	5,9
ISTORINIS MATERIALIZMAS:	4	9,6	8	21,6
Visuomenės raidos dėsniai	1	0,8	1,5	3,3
Gamybinės jėgos ir gamybiniai santykiai	0,4	0,1	0,5	1
Visuomeninė-ekonominė formacija	0,3	0,3	0,3	0,9
Klasės ir klasių kova	0,7	–	–	0,7
Socialinė revoliucija	–	0,3	0,3	0,6
Visuomeninės sąmonės struktūra ir funkcijos	1	4	2,7	7,7
Visuomenė ir asmenybė	0,6	4	2,4	7
Mokslo socialinis statusas ir funkcijos	–	0,1	0,3	0,4
KITOS DISCIPLINOS:	11,5	21,2	37,3	70
METAFILOSOFIJA	–	0,1	0,1	0,2
ŠIUOLAIKINĖS BURŽUAZINĖS FILOSOFIJOS IR SOCIOLOGIJOS KRITIKA (ŠBFK)	0,5	9,2	10,6	20,3
MOKSLINIS ATEIZMAS, RELIGIJOS KRITIKA	4,8	3	4,9	12,7
LIETUVOS FILOSOFIJOS ISTORIJA	3,4	4,6	12,4	20,4
VISUOTINĖ FILOSOFIJOS ISTORIJA	0,1	0,6	3	3,7
GAMTOS MOKSLŲ FILOSOFINIAI KLAUSIMAI	2	–	–	2
ETIKA	–	2,9	2,2	5,1
ESTETIKA	0,4	0,8	0,4	1,6
KITA	0,3	–	3,7	4

netolygios: *istmatas* apie 2,5 karto gausnis nei *diamatas*. Pastarajame ryškiai vyrauja pažinimo proceso problematika, o bendriausios dialektinės kategorijos ir dėsniai sulaukė tik itin menko atsitikti-

nio dėmesio (beje, Maskvoje tokių tendencijų nebūta, ten galima rasti daugybę kiekvienam atskiram dėsniui ar kategorijai skirtų darbų). *Istmato* atveju galime išvelgti panašią tendenciją: jo bendrie-

siems dėsniams ir kategorijoms (2 lentelėje nurodyti „istorinio materializmo“ pirmose penkiose eilutėse) nagrinėti skirta nedidelė tekstų dalis, o daugiausia marksistų dėmesio (maždaug po 7 proc. visų marksizmo tekstų, arba po trečdalį *istmato* tekstų) susilaukė dvi sritys – visuomeninės sąmonės problematika bei asmenybės problema, tuomet patekusi į „Visuomenės ir asmenybės“ rubriką. Pirmoji buvo sudėtingos struktūros (joje glūdėjo etinė, estetinė, teisinė, religinė ir pan. problematika), jai skirtų darbų didžioji dalis nagrinėjo dorovinės sąmonės, kaip visuomeninės sąmonės formos, klausimus. Ir visuomeninės sąmonės, ir asmenybės problematika susijusi su marksizmo specializacijos procesu, todėl jas dar glaustai aptarsime vėliau.

Aptariant gretutinių disciplinų tarpusavio proporcijas pabrėžtina, jog čia tekstų liūto dalis (po 20 proc. visų marksizmo tekstų, arba maždaug po trečdalį visų gretutinių disciplinų tekstų) tenka dviem sritims – Lietuvos filosofijos istorijos tyrimams ir (dabarties skaitytojui gal kiek egzotiškai skambančiai) „šiuolaikinės buržuazinės filosofijos kritikai“ (ŠBFK). Pastaroji disciplina buvo nagrinėta ankstesniuose tyrimuose (žr. Kabelka 2016: 214–217) ir apibūdinta kaip marksistinės filosofijos istoriografijos subdisciplina taikanti marksizmo principus šiuolaikinei nemarksistinei filosofijai kritikuoti. Taigi tris tyrimų sritis (ŠBFK, Lietuvos ir visuotinę filosofijos istoriją) sujungę į vieną marksistinę filosofijos istoriografiją galėsime konstatuoti, kad beveik pusė visų Lietuvos marksizmo tekstų (44 proc.) priklauso būtent šiai disciplinai, taigi lietuviškojo marksizmo tyrimų lauko esminis bruožas – filosofijos praeities ir dabarties aiškinimas.

Kalbant apie atskirų disciplinų ir problemų kiekybinius pokyčius atskirais laikotarpiais, itin ryškių ir reikšmingų tendencijų sunku įžvelgti. Turint galvoje 1 lentelėje pateiktą bendrąjį marksizmo tekstų augimo tempą, pažymėtina, kad jį nuosekliai atitiko tik „Kitos disciplinos“, beveik padvigubėjusios ir aštuntajame, ir devintajame dešimtmečiais. Tarp jų ryškesnis kiekybinis augimas pastebimas tik Lietuvos filosofijos istorijos tyrimų atveju, mat jie devintajame dešimtmetyje ypač suklestėjo (palyginti su ankstesniuojų laikotarpiu – beveik patriubėjo). Tuo tarpu *diamato* ir *istmato* raidoje esminių kiekybinių pokyčių nėra: *istmatas*, aštuntąjį dešimtmetį dar pademonstravęs truputį spartesnį nei bendrasis augimą (tekstų procentinė dalis padidėjo 2,4 karto), devintąjį dešimtmetį stagnavo (procentinė dalis nežymiai sumažėjo). O *diamatas*, stagnavęs septintajame ir aštuntajame dešimtmečiais, tik paskutiniuojų laikotarpiu gebėjo pavyti marksistinės filosofijos bendrąjį augimo tempą. Galima apibendrinti, kad polinkis plėtoti gretutines disciplinas, o ne *diamatą* ir *istmatą*, Lietuvos marksistinei filosofijai buvo nuosekliai būdingas visą sovietmetį. Šios filosofijos struktūros tyrimai ateityje gali būti toliau konkretinami įtraukiant duomenis apie marksizmo tekstų autorius ir taip patikslinant, kas ir ką tyrinėjo. Preliminariai galima teigti, kad branduolines disciplinas labiausiai plėtojo Eugenijaus Meškausko mokyklos atstovai, o gretutines – kiti marksistų bendrijos nariai, ypač J. Barzdaičio ir A. Gaidžio vadovaujami kolektyvai.

Taigi lietuviškasis marksizmas nebuvo nei *diamatiškas*, nei *istmatiškas* (nors ir *istmatiškesnis*), bet daugiausia „taikomojo“ pobūdžio, nagrinėjęs ne tiek „branduoli-

nes“ problemas ir principus, kiek juos taikęs pirmiausia filosofijos (ypač Lietuvos) istorijai ir šiuolaikinei filosofijai interpretuoti (tiksliau – marksistiškai kritikuoti). Vakarų sovietologai pažymi, jog sovietinio marksizmo gretutinės filosofinės disciplinos, o ne *diamato* ir *istmato* branduolys, buvo toji sritis, kurioje plėtoti kūrybiški tyrimai (žr. Kamenka 1963: 19). Taigi paskubėję pritarti šiam apibūdinimui

galėtume pasidžiaugti, jog mūsų marksistinė filosofija buvo ganėtinai nutolusi nuo dogmatizmo (*diamatinio-istmatinio* branduolio) ir linkusi į kūrybiškumą. Tačiau padėtis nėra tokia vienareikšmė ir paprasta (be to, cituotasis apibūdinimas išsakytas 1963 m., kai Lietuvos sovietinio marksizmo tekstų srautas vos tik prasidėjo), todėl gretutinių disciplinų statuso klausimą reikia aptarti detaliau.

SOVIETINIO MARKSIZMO SPECIALIZACIJOS TENDENCIJA

Šiame skirsnyje glaustai supažindinsime su Vakarų sovietologų išvargta turbūt svarbiausia sovietinio marksizmo raidos tendencija – specializacijos (savarankiškų disciplinų ar konkrečios problematikos atsiskyrimo nuo marksistinės dialektikos principų) procesu, šias išvargas palyginsime su pačių marksistų (Maskvoje ir Vilniuje) refleksijomis, o šias – su jau aptartais Lietuvos marksistinės filosofijos bibliometriniais duomenimis, papildytais šios filosofijos tekstų panoraminio (todėl neišvengiamai apžvalginio ir preliminarinio) perskaitymu, ir taip bandysime nustatyti, kiek ir kaip šis specializacijos procesas pasireiškė Lietuvos atveju. Pirmiausia tyrėjai sutarė, kad sovietinis marksizmas ilgainiui keitėsi (dėl to apskritai ir galime kalbėti apie jo raidos tendencijas) ir bandė įvardyti tos kaitos priežastis bei pobūdį: „pati filosofinė dogma turėjo būti pritaikyta naujai politinei, ekonominei ir mokslinei tikrovei, o vienintelis būdas tai padaryti – leisti filosofinei minčiai plėtotis, tegul ir ribotu būdu“ (Zweerde 1997: 28). Tarybinio marksizmo mąstymo modelis yra ir dogmatiškas, nekintantis (pamatinų principų srityje) ir lankstus, besikeičiantis daugelyje išvestinių, antstatinių teorijų (žr.

De George 1966: 239). Esminė sovietinio marksizmo kaitos ypatybė sovietologai (ir patys sovietiniai marksistai) laikė, kaip minėta, marksizmo conceptualaus branduolio (dialektikos dėsnių ir kategorijų) reikšmės pokyčius (jos mažėjimą):

Galima skirti dvi „filosofijos sistemas“: „materialistinės dialektikos bendrųjų dėsnių ir kategorijų sistemą“ ir „filosofinių disciplinų sistemą“ (žr. Феодосеев 1985: 43). „Pirmoji sistema reiškia dogmatinę filosofinę teoriją, antroji – filosofijos specializaciją. Pirmoji – „mokslinė-teorinė sistema, išreiškianti darbininkų klasės pasauležiūrą“ – padėjo įteisinti viso teorinių tyrimų lauko, įskaitant ir mokslą, uzurpavimą. Antroji sukūrė tam tikrą lankstumą, kuris pasiteisino kaip kūrybiško filosofinio mąstymo Tarybų Sąjungoje egzistavimo *conditio sine qua non* ir įteisino iš dalies nepriklausomų disciplinų ir „deklasuotų doktrinų“ radimąsi. Pirmuoju atveju „sistema“ reiškia „vienovę“, antruoju – „diferenciaciją“. *Diamatas* ir *istmatas*, okupavę mąstymo lauką, tradiciškai priklausiusį metafizikai, epistemologijai ir ontologijai, efektyviai apsaugojo pamatinę filosofiją nuo plėtotės, ir galiausiai žodžiai *diamatė* ir *istmatė* [reiškiantys *diamato* ir *istmato* plėtotojus. – G. K.] tapo keiksmažodžiais (Zweerde 1997: 52–53).

Kitas svarbios studijos apie sovietinį marksizmą autorius J. Scanlanas taip pat pažymi (žr. 1985: 41–42) marksizmo bendrųjų dėsnių reikšmės mažėjimą ir filosofijos polifunkcinės koncepcijos (nebe kaip vientiso mokslo, o kaip atskirų disciplinų sistemos) augantį pripažinimą (žr. ten pat: 44). Tyrėjo nuomone, „šis filosofijos diferenciacijos procesas skatino sovietinio filosofinio mąstymo liberalizavimo ir augančio pliuralizmo procesus. Tai leido atskirų sričių specialistams dirbti iš dalies nepriklausomai, tam tikru mastu izoliuotai nuo dialektinio ir istorinio materializmo bendrųjų teorinių struktūrų“ (ten pat). Kartu paminimi ir priešingi, stagnaciniai, marksizmo raidos elementai:

Tik pastaraisiais metais [turima galvoje devintojo dešimtmečio pradžia. – G. K.] etika ir estetika (tam tikru mastu ir sociologija) įgavo disciplinų statusą tarybiname akademiniame pasaulyje; vis dar nesama atskiros „socialinės“ ar „politinės“ filosofijos pripažinimo nei mokslinių institucijų organizacinėje struktūroje, nei bendroje akademinėje kalbėsenoje. Aptikus „socialinės filosofijos“ terminą tarybinėje filosofinėje literatūroje, ji įprastai žymi patį *istmatą* (ten pat: 183).

Šis sovietologo pastebėjimas puikiai tinka ir vadinamajam sąjunginiam, ir lietuviškajam marksizmui, kuriuose *istmatas* pavadinamas tiesiog „sociologija“ ar „socialine filosofija“ visiškai nepakeičiant jo turinio. Štai 1969 m. vadovėlyje randame frazę „sociologija, marksizmo vadinama istoriniu materializmu“ (Spirkinas 1969: 253), o po 17 metų pasirodžiusiame veikale, pavadintame *Metodologiniai marksistinės socialinės filosofijos bruožai* (žr. Lozuraitis 1986), taip pat randame tą patį seną gerą vadovėlinį *istmatą*.

Sovietiniai marksistai ir patys reflektavo marksizmo specializaciją neišvengdami (kaip ir daugelio kitų klausimų atveju) pasidalijimo į dvi – pažangiųjų reformistų (siekusių konstruktyvių pokyčių, atsinaujinimo) ir konservatyviųjų dogmatistų (linkusių „užkonservuoti“ stalinistinį marksizmo variantą) – stovyklas. Štai T. Oizermanas gana objektyviai apibūdina tuometinę marksizmo raidos situaciją įvardindamas esminius struktūrinius pokyčius ir jiems implicitiškai pritardamas:

Pastaruoju metu marksistinė-lenininė filosofija sudaro filosofinių disciplinų sistemą, iš kurių kiekviena (visai mūsų filosofijai bendro objekto rėmuose) turi savo nuosavą tyrimų objektą. Tyrimų praktika atskleidė dialektinio ir istorinio materializmo, kaip vieningos marksistinės filosofijos dviejų pagrindinių sudėtinių dalių, metodinio atribojimo tikslingumą. Pažinimo teorijos, gamtotyros filosofinių problemų, taip pat dialektinės logikos specialieji tyrimai liudija, kad šis klausimų ratas taip pat išsiskiria į atskiras filosofines disciplinas. Etika ir estetika, tikėtina, artimoje ateityje virs savarankiškomis filosofinėmis disciplinomis, nors šiuo metu jos yra marksistinės-lenininės filosofijos sudėtinės dalys. Tokiu būdu filosofijos apskritai ir mūsų šios, mokslinės, marksistinės-lenininės filosofijos, konkrečiai, objektas negali būti vienareikšmiškai apibrėžtas, nes filosofijos raida dėsningai paverčia filosofinio tyrimo dalyką [*предмет*] į objektų sistemą, į istoriškai besiplėtojančių, nauju turiniu praturtinamų filosofinių disciplinų sistemą (Ойзерман 1969: 274).

Konservatyviųjų (kartu ir „karingųjų“) dogmatikų požiūrį išdėstęs M. Mitinas ne aprašo realią vyraujančią tendenciją, bet kovoja su ja formuluodamas normatyvinę nuostatą, kad specializacijos

procesas esąs marksizmo iškraipymas, nutolimas nuo tikrojo jo pavidalo, slepiąs savyje ideologinį neutralumą, dėl to esąs iš esmės nepriimtinas ir smerktinas:

Bandymai marksizmo filosofiją traktuoti vien tik kaip gnoseologiją iš esmės reiškia filosofijos, kaip marksizmo pasauležiūros, paneigimą, istorinio materializmo išskyrimą iš jos, neigimą, kad marksistinė filosofija esanti visų visuomenės ir gamtos mokslų metodologija. Marksistinės filosofijos objekto traktavimas vien tik kaip gnoseologijos yra ne kas kita kaip pasireiškimas pozityvistinių pažiūrų į filosofijos ir praktikos, filosofijos ir mokslo santykį (Митин 1960: 79).

Marksizmo specializacijos tendencijos eksplicitinių svarstymų Lietuvoje nebuvo daug. Antai E. Meškauskas marksizmo „bendrųjų dėsnių“ *versus* „disciplinų sistemos“ kontroversijoje stoja pirmųjų pusės ir gana diplomatišku (palyginti su karingaisiais dogmatikais, bet kartu ir itin vadovėliniu) tonu pasisako už marksistinės filosofijos vieningumą kritikuodamas dialektinio materializmo skyrimą į ontologiją ir gnoseologiją:

Filosofija savo dialektiniu turiniu yra vieningos problematikos mokslas. Tiesa, tikrovės (gamtos, visuomenės) ir ją pažįstančio mąstymo procesai sudaro skirtingo pobūdžio objektus. Todėl yra skiriama objektyvioji (t. y. tikrovės vystymosi teorija) ir subjektyvioji dialektika (t. y. mąstymo, pažinimo raidos teorija). Tačiau toks skyrimas nereiškia, kad yra dvi dialektikos, skirtingai aiškinančios gamtą bei visuomenę ir pažinimo procesą. [...] Kai kurie lenkų autoriai marksistinės filosofijos turinį skirsto į dvi dalis: ontologiją ir gnoseologiją, suteikdami joms savarankiškų filosofijos disciplinų prasmę. Tokia pažiūra, atrodo, nepagrįsta (Meškauskas 1974: 108–110).

Marksizmo problematikos atsiskyrimo nuo *diamato–istmato* konceptualaus branduolio proceso šalininkų Lietuvoje manifestu galima laikyti V. Žemaičio ir jo kolegų dorovinės kultūros statusui skirtą straipsnių rinkinį (žr. Žemaitis 1980), kuriame reflektuojamas marksistinės etikos virtimas savarankiška disciplina:

Ilgą laiką pas mus dorovė buvo traktuojama tik kaip visuomeninės sąmonės forma. Šį požiūrį teikia istorinis materializmas, kuris dorovę tiria visoje visuomeninės sąmonės formų struktūroje. Toks bendras metodologinis dorovės aiškinimas istorinio materializmo požiūriu yra visiškai pagrįstas. Tačiau *etikos, kaip savarankiško mokslo* [kursyvas mano. – G. K.], nagrinėjančio dorovę visapusiškai, požiūriu tokia dorovės interpretacija yra nepakankama. Pastarųjų dviejų dešimtmečių laikotarpiu, sparčiai besivystant *marksistinei etikai, kaip savarankiškam mokslui* [kursyvas mano. – G. K.], į dorovę jau imta žiūrėti ne vien kaip į sąmonės formą, bet taip pat kaip į žmonių elgesio ir tarpusavio santykių sritį. Tai daug platesnis požiūris į dorovę (ten pat: 50–51).

Kita aptariamo rinkinio autorė A. Darginavičienė, brėždama tą pačią etikos, kaip *istmato* dalies, ir etikos, kaip savarankiškos disciplinos, perskyrą, pabrėžia, kad pirmajam požiūriui atstovaujančių tyrimų yra daug, o antrajam – nepakankamai, ir patikslina pastarojo pobūdį siedama jį su konceptualiai svarbiu „dvasinės kultūros“ konstruktu:

Remiantis dialektine materialistine visuomenės tyrimo metodologija, dorovė, kaip antstatinio pobūdžio reiškinys tyrinėjama, pirma, siejant su ekonominiais-socialiniais visuomenės santykiais, visuomene būtimi, antra, atskleidžiant jos sudėtingus ryšius ir sąveiką su visa dvasine visuomenės kultūra, su kitais antstatinio

pobūdžio reiškiniams bei įvairiomis visuomeninės sąmonės formomis (Darginavičienė 1980: 10).

Apibendrinant ir interpretuojant visus šiame skirsnyje išdėstytus samprotavimus pirmiausia pažymėtina, jog tyrėjų pateiktas marksizmo specializacijos proceso supratimas reikalingas patikslinimo: atsiskyrimą nuo marksizmo konceptualaus branduolio (dialektikos bendrųjų principų ir kategorijų) galima traktuoti ir kaip visiškai nemarksistinių tekstų (kuriuose nėra jokių marksizmo konceptualaus aparato ar pradinių prielaidų pėdsakų) radimąsi, ir kaip savitos marksizmo formos (netaikančios minėtų bendrųjų dialektinių principų, tačiau kažkokių būdu išsaugančios marksistinę tapatybę, t. y. kuriančios naujas, originalias, bet vis dar marksistines kategorijas ir problemas) plėtotę.

Pirmąją, plačiąją, specializacijos prasme tiesiog konstatuotinas nemarksistinės filosofijos egzistavimo faktas greta marksistinės filosofijos. Tai jau buvo atlikta ir ankstesniuose, ir šiame tyrime. Sovietmečiu atlikti šiuolaikinės filosofijos kryptų ir filosofijos istorijos tyrimai, kuriuose nėra marksistinių konceptualių priemonių, pateko į rubriką „nemarksistinė filosofija“ ir 2 lentelės grafose „ŠBFK“, „Lietuvos filosofijos istorija“, „Visuotinės filosofijos istorija“ ir kt. neregistruoja: čia įtraukti tik marksizmui priskirtini darbai, grindžiami daugiausia standartiniais marksistiniais metodologiniais principais, kurių šaltinis iš esmės glūdi minėtame marksizmo konceptualiaame branduolyje. Taigi ką tik minėtų gretutinių marksizmo disciplinų egzistavimas (kaip ir nuo *istmato* priklausančio „mokslinio ateizmo“) nesusijęs su marksizmo spe-

cializacijos, kaip atsiskyrimo nuo dialektinio branduolio, procesu: tos disciplinos traktuotinos kaip šio branduolio principų taikomieji tyrimai.

Antrąją, siaurąją (ir konceptualiai daug vertingesnę), prasme marksizmo specializaciją Lietuvos atveju aiškiai liudija mažiausiai du atvejai – etikos, kaip savarankiškos marksistinės disciplinos, klostymasis bei nuo *istmato* nepriklausomos filosofinės antropologijos radimasis. Pirmasis atvejis jau buvo apibūdintas pačių jo plėtotojų „lūpomis“ ir čia toliau nenagrinėtinas (tačiau neabejotinai reikalingas atskiroms išsamioms tyrimams). Tik pridursime, kad apdorojami bibliometrinius duomenis ir klasifikuodami marksistinius etinės problematikos tekstus, rėmėmės anksčiau cituota perskyra: darbus, traktuojančius dorovę kaip visuomeninės sąmonės formą, priskyrėme *istmatui*, o dorovės, kaip savarankiško reiškinio, traktuotes – savarankiškos marksistinės etikos rubrikai. 2 lentelės duomenys rodo, kad tokia savarankiška etikos disciplina radosi beveik dešimtmečiu anksčiau, nei buvo paskelbtas aptartas etikos specialistų manifestas, ir aštuntajame–devintajame dešimtmečiais buvo publikuota palyginti nemažai šios disciplinos darbų (5 proc. visų marksizmo tekstų, o tai nėra prastas rodiklis atskirai disciplinai). Taigi marksistinės etikos vadavimosi iš dialektinio branduolio procesas yra ir kiekybiškai, ir kokybiškai reikšmingas Lietuvos marksistinės filosofijos reiškinys, įtrauktinas į marksizmo tyrėjų darbotvarkę.

2 lentelės paskutinė eilutė „Kita“, kuriai priskirti 4 proc. visų Lietuvos marksizmo tekstų (ir beveik visi jie sukurti devintajame dešimtmetyje), „slepia“ kitą

marksizmo specializacijos proceso atvejį – būtent savarankiškos marksistinės filosofinės antropologijos problematiką, plėtotą nepriklausomai nuo *istmato* principų. Šis tyrimų laukas pirmiausia sietinas su J. Minkevičiaus devintojo dešimtmečio darbais ir taip pat reikalingas atskiros išsamios kokybinės analizės. Greta šių darbų Lietuvos marksizme (kaip ir sovietiniame apskritai) buvo darbų, kuriuose žmogaus (asmenybės) problematika plėtojama ištais remiantis *istmato* principais (pirmiausia istorinio socialinio sąlygotumo principu, reikalaujančiu asmenį traktuoti ne abstrakčiai (tai būtų buržuazinis nukrypimas), o „konkrečiai

istoriškai“, t. y. atsižvelgiant į konkrečią visuomeninę ekonominę formaciją): tokie darbai priskirti *istmato* rubrikai „Visuomenė ir asmenybė“.

Kol kas neturime pakankamai duomenų apie kitus marksizmo specializacijos Lietuvoje atvejus: be pristatytųjų, ateityje šiuo aspektu bus privalu panagrinėti marksizmo pažinimo teoriją (turint omenyje minėtą T. Oizermano pastabą apie specializacijos procesą ir šioje srityje) bei kai kuriuos negausius atsitiktinius gamtyros filosofijos ir estetikos darbus (juos 2 lentelėje išskyrėme į atskiras grafas, bet dėl jų negausumo ir nesusipažinimo su jų specifika palikome neaptartus).

IŠVADOS

Vertinant Lietuvos marksizmo tekstų srauto kiekybinę dinamiką galima teigti, kad jis atsiliko nuo bendrojo Lietuvos filosofinio diskurso eksponentinio augimo: aštuntajame dešimtmetyje dar sugėbęs eksponentiškai padvigubėti, devintajame dešimtmetyje tekstų skaičius išaugo tik pusantro karto. Dauguma Lietuvos marksizmo tekstų (82 proc.) sukurta nuo 1970 m. (vien devintajame dešimtmetyje – 49 proc.), t. y. iš esmės vėlyvuojų sovietmečiu.

Esama ryškios kiekybinės disproporcijos tarp Lietuvos marksizmo branduolinių ir gretutinių disciplinų: pirmosioms tenka tik 30, o antrosioms – net 70 proc. visų marksistinės filosofijos tekstų. Branduolio disciplinos taip pat netolygios: *istmatas* yra apie 2,5 karto gausesnis nei *diamatas*. Pastarajame aiškiai vyrauja pažinimo proceso problematika. *Istmato* tekstų probleminis pasiskirstymas taip pat labai netolygus: po trečdalį jų tenka

dviem sritims – visuomeninės sąmonės problematikai bei asmenybės problemai. Beveik pusė visų Lietuvos marksizmo tekstų (44 proc.) priklauso marksistinei filosofijos istoriografijos disciplinai, taigi lietuviškojo marksizmo tyrimų lauko esminiu bruožu laikytinas filosofijos praeities ir dabarties savitas aiškinimas. Bibliometriniai duomenys rodo, kad polinkis plėtoti gretutines disciplinas, o ne *diamatą* ir *istmatą*, Lietuvos marksistinei filosofijai buvo nuosekliai būdingas visą sovietmetį.

Tyrime patikslintas marksizmo specializacijos proceso supratimas: jį galima traktuoti ir kaip visiškai nemarksistinių tekstų radimąsi, ir kaip savitos marksizmo formos (netaikančios bendrųjų dialektinių principų) plėtotę. Šia prasme marksizmo specializaciją Lietuvos atveju aiškiai liudija mažiausiai du atvejai – etikos, kaip savarankiškos marksistinės disciplinos, klostymasis bei filosofinės

antropologijos (nepriklausomos nuo *ist-mato*, tačiau vis dar marksistinės) darbų radimasis vėlyvučiu sovietmečiu. Nors kiekybiniu požiūriu abu atvejai nėra vyraujantys (abu kartu sudaro apie 10 proc. visų marksizmo tekstų), tačiau konceptualia prasme liudija, kad visame sovietiniame marksizme vykęs konstruktyvus procesas neaplenkė ir Lietuvos filosofijos.

Literatūra

- Afanasjevas Viktoras. 1961. *Marksistinės filosofijos pagrindai: Populiarus vadovėlis*. Iš rusų k. vertė M. Bernatavičius ir B. Saulis. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- Darginavičienė Ada. 1980. Dorovė kaip dvasinės kultūros fenomenas. *Dorovinė kultūra*. Ats. red. V. Žemaitis. Vilnius: Mintis: 10–22.
- De George Richard. 1966. *Patterns of Soviet Thought: The Origins and Development of Dialectical and Historical Materialism*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Kabelka Gintaras. 2016. *Lietuvos filosofijos istoriografija*. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas.
- Kabelka Gintaras. 2020. Prieštaros Lietuvos marksistinėje filosofijoje sovietmečiu, *Logos* 102: 14–28.
- Kamenka E. 1963. Philosophy in the Soviet Union, *Philosophy* 38: 1–19.
- Konstantinovas Fiodoras (ir kt.). 1973. *Marksistinės-lenininės filosofijos pagrindai*. Vilnius: Mintis.
- Lozuraitis Albinas. 1986. *Metodologiniai marksistinės socialinės filosofijos bruožai*. Vilnius: Mintis.
- Meškauskas Eugenijus. 1974. Marksistinė filosofijos ir jos objekto koncepcija, *Problemos* 1(13): 100–110.
- Plečkaitis Romanas. 2007. *Filosofija, Visuotinė lietuvių enciklopedija*. T. XII: *Lietuva*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas: 577–584.
- Scanlan James. 1985. *Marxism in the USSR: A Critical Survey of Current Soviet Thought*. Ithaca–London: Cornell University Press.
- Spirkinas Aleksandras. 1969. *Marksistinės filosofijos kursas*. Vilnius: Mintis.
- Zweerde van der Evert. 1997. *Soviet Historiography of Philosophy: Istoriko-filosofskaja Nauka*. Boston: Kluwer Academic Publishers.
- Žemaitis Vincentas. 1980. Teoriniai dorovinės kultūros klausimai. *Dorovinė kultūra*. Ats. red. V. Žemaitis. Vilnius: Mintis: 50–64.
- Константинов Федор, Федосеев Петр. 1960. К изучению основ марксистско-ленинской философии, *Вопросы философии* 2: 28.
- Митин Марк. 1960. *Философия и современность*. Москва.
- Ойзерман Теодор. 1969. *Проблемы историко-философской науки*. Москва: Мысль.
- Ойзерман Теодор. 1979. *Диалектический материализм и история философии*. Москва: Мысль.
- Спиркин А. 1983. Философия, *Философский энциклопедический словарь*: 726–732. Москва: Советская Энциклопедия.
- Федосеев Петр (et al). 1985. *Материалистическая диалектика: Краткий очерк теории*. Москва: Политиздат.